

PEDAGOGIES, TERRITORIS I DISPOSITIUS MÒBILS

Ramon Parramon

Text publicat a Roulotte 09, Febrer 2012

Text de Ramon Parramon a partir de la taula de treball amb Antonio Collados, Yaiza Hernández, Javier Rodrigo i Aída Sánchez de Serdio.

Aquest relat és conseqüència d'una de les taules de treball organitzades pel Museu Reina Sofia com una de les fases del projecte *Ceci n'est pas une voiture*. Amb el títol *Artefactes d'acció directa* es va realitzar unencontre per debatre sobre processos i eines que pretenen renovar els rols habituals de l'art contemporani. La proliferació d'iniciatives autoorganitzades, que aprofundeixen en les possibilitats derivades de les pràctiques artístiques en l'espai públic, han permès idear nous dispositius que recorren de manera liminar entre diferents àmbits institucionals. Dispositius que en alguns casos es converteixen en instruments de participació directa i al servei de la investigació social, en altres són una extensió desplaçada de la institució artística o que en si mateixos esdevenen formats expositius itinerants; uns dinamitzen espais i altres els muten, uns són mers aparells mòbils mentre que altres són autèntiques estratègies d'acció directa. La primera qüestió que es planteja, com a punt de partida al debat, és si la combinació entre dispositius, mobilitat i territori poden constituir-se com agents productors de coneixement.

La taula de treball "Pedagogies i territoris" es va realitzar els dies 30 de novembre i 1 de desembre de 2011. Van participar Antonio Collados, Yaiza Hernández, Javier Rodrigo, Aída Sánchez de Serdio i Ramon Parramon que assumeix el paper de relator. És el primer dia on es plantegen les primeres qüestions que van traçant la ruta sobre la qual versarà el diàleg, de vegades discussió, però en gran mesura caracteritzada per uns posicionaments compartits que va permetre una construcció col·lectiva de conceptes. La suma d'experiències pròpies aportades per cada un d'ells va actuar de teló de fons per referenciar i alhora desplegar el necessari sentit autocrític que exigeix la valoració sintètica. Tot aquest clímax és difícil de traslladar sobre paper però serà suficient si s'aconsegueix transmetre algunes idees, múltiples qüestions, certes suspicàcies per finalment estructurar un mapa més o menys ordenat a partir de l'experiència dialèctica. Per tant aquest relat funciona com un cert eco de les sessions de debat, organitzat a partir de notes preses per les aportacions dels participants i reescrites a posteriori com a relator, de manera que el text no està exempt de certes interpretacions subjectives pròpies de la tasca, i en el qual s'han incorporat referències que he considerat oportunes. La taula de treball va tenir moments d'intercanvi amb la segona taula organitzada sobre la temàtica de la "Mobilitat i l'espai social". Estava prevista una tercera taula amb el títol "Altres institucionalitats. De la crítica institucional a la institució en crisi", però al final es va acordar diluir-la entre les dues taules definitives de "Pedagogies i territoris" i de "Mobilitat i espai social". En aquesta segona van participar Joaquín Barriandos, Jesús Carrillo, Pep Dardanyà, Edgar Endress, Martí Peran, Matthias Rick i Tomás Ruiz-Rivas.

El fet que de manera recent i prèvia a la realització d'aquestes jornades s'hagi dedicat un número especial de la publicació *Desacuerdos* sobre el tema de l'educatiu o el "gir educatiu" de les pràctiques artístiques, curatorials i institucionals, i la simultaneïtat que molts dels que participen en aquestes taules de debat tinguin un article publicat en ella –Jesús Carrillo, Javier Rodrigo, Antonio Collados

1 VVAA. *Desacuerdos 6. Sobre arte, políticas y esfera pública en el Estado Español*. Arteleku, Centro José Guerrero, Museu d'Art Contemporani de Barcelona, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Universidad Internacional de Andalucía – UNIA Arte y Pensamiento, 2011

i Aida Sánchez de Serdio-, converteixen aquesta publicació en bibliografia imprescindible per a complementar i ampliar moltes de les idees que apareixen en aquest relat-resum.

Ens interessa parlar de pedagogies i específicament analitzar les possibilitats de desplegar processos educatius a partir dels projectes que utilitzen aquest tipus d'aparells, artificis, artefactes, enginyos o en definitiva dispositius que s'activen a l'espai públic. Les paraules pedagogia i educació que aniran apareixent en aquest text són enteses com sinònimes entre si mateixes, conscients que no sempre signifiquen el mateix, però sense aprofundir en definicions terminològiques². De tota manera totes dues són utilitzades amb certs matisos sempre en relació amb les pràctiques artístiques contemporànies i de manera més específica en relació amb els dispositius mòbils que formen part d'algunes d'aquestes pràctiques. Una de les definicions que centren algunes de les qüestions que aniran sortint és l'articulada per Javier Rodrigo i Antonio Collados sobre el concepte de *pedagogies col·lectives*, arran del projecte *Transductors*. Concreten el terme pedagogies col·lectives a partir de projectes que es mouen entre l'educació, l'art i l'activisme, que persegueixen la transformació de problemàtiques socials concretes, mitjançant metodologies participatives, estratègies pròpies de la cultura visual i desenvolupades mitjançant grups de treball interdisciplinaris³.

Dispositius

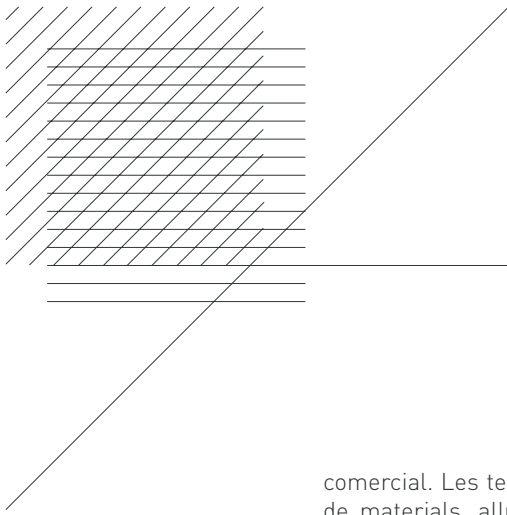
Dispositius és un terme present al llarg de tota la jornada i d'aquest text. Foucault i Agamben han teoritzat i expandit el concepte de dispositiu del que nosaltres, d'una manera molt més modesta, prenem algunes referències per utilitzar-les de forma tendenciosa per als objectius que es plantegen en aquesta taula de debat. Per exemple el sentit estratègic i les relacions que s'estableixen entre un conjunt heterogeni d'elements (discursos, institucions, instal·lacions arquitectòniques, lleis, etc.⁴). Els dispositius mòbils que aquí ens ocupen, han estat generats des d'un plantejament que combina elements com allò estètic, l'ús de l'espai, l'especificitat de l'àmbit local, la política, les coses subversives, les lúdiques, les col·lectives o les compartides, entre d'altres possibles. Són per tant dispositius que es fonamenten en una estratègia i que requereixen posar en relació algun d'aquests elements, és a dir, es fonamenta en una xarxa de relacions complexa. Una altra idea que ens pot interessar és la que planteja Agamben sobre l'actual aglomeració d'aparells, fruit de la fase extrema de desenvolupament capitalista, una acumulació de dispositius de la que pràcticament ningú pot escapar, "no hi ha un instant en les nostres vides que no estigui modelat, contaminat o controlat per algun dispositiu"⁵. Molts dels dispositius contemporanis tendeixen a la desmaterialització, si més no a una micro-materialització impulsada per les investigacions tecnològiques que han aconseguit sintetitzar en un sol dispositiu múltiples eines com és el cas dels *smartphones*. No obstant això els dispositius que aquí estem plantejant tendeixen a una certa escenificació, més que ser una pròtesi de l'individu el que persegueixen és tenir una presència a l'espai públic, cridant l'atenció, competint amb la publicitat, la comunicació de les marques, els elements significatius de l'espai públic

2 Per exemple, Fernando Hernández, en un article publicat a la mateixa publicació *Desacuerdos 6*, planteja que no és el mateix; mentre allò pedagògic consisteix en la producció d'experiències d'identitat, i per tant qualsevol espai de relació, institucional o no és pedagògic, allò educatiu busca construir ciutadans de la república i és el resultat de l'aliança entre tres institucions: estat, escola i família. Aliança vinguda a menys des dels anys 70 i que no troba una alternativa. Allò educatiu consta d'una mirada pedagògica, però no tot allò pedagògic és educatiu. *Op. cit.* (p.279)

3 <http://transductores.net/?q=es/content/info-transductores>

4 "El que tracto de situar amb aquest nom és, en primer lloc, un conjunt decididament heterogeni, que comprèn discursos, institucions, instal·lacions arquitectòniques, decisions reglamentàries, lleis, mesures administratives, enunciats científics, proposicions filosòfiques, morals, filantròpiques, en resum: els elements del dispositiu pertanyen tant al que s'ha dit com al que no s'ha dit. El dispositiu és la xarxa que es pot establir entre aquests elements". Foucault, Michel. *Saber y verdad*. Ediciones de la Piqueta, Madrid, 1985.

5 Agamben, Giorgio. *¿Qué es un dispositivo? a Contextos, pretextos y apetencias desde Alejandria* <http://espectroalejandria.wordpress.com/tag/michel-foucault/>

comercial. Les tecnologies utilitzades tendeixen a l'autoconstrucció, al reciclatge i a la precarietat de materials, allunyant-se de les lògiques del mercat i de les patents. Podríem plantejar que mentre que els diminuts dispositius tecnològics tendeixen a una subjectivització de les relacions, aquests dispositius persegueixen una socialització basada a generar noves situacions que activin relacions basades en estratègies temporals específiques. Aquestes activitats concretes poden ser "socialitzades" en el sentit d'impulsar una comunitat d'usuaris (públics) que reactivin usos creatius de l'objecte, les metodologies o les estratègies.

?+ Un dispositiu mòbil deambulant per l'espai públic, genera algun tipus de relació pedagògica? Com s'inicia un procés col·lectiu i quin tipus de transferències de coneixement es poden produir en un context de treball interdisciplinari? És necessari establir un mecanisme de coproducció del dispositiu mitjançant l'activació de grups de treball? És necessari promoure una apropiació compartida de les idees, els objectius i els processos?

Dispositius inversos

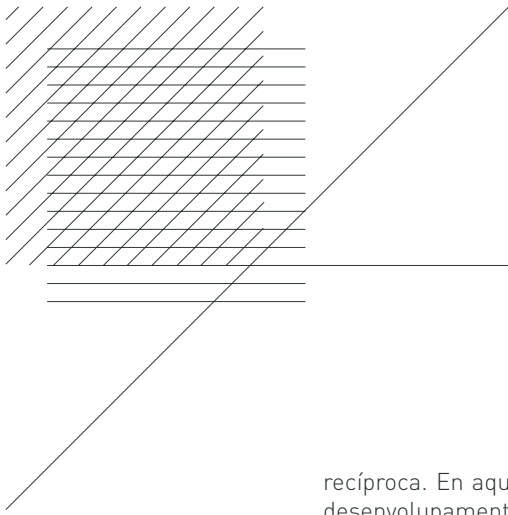
Les accions basades en transferència de coneixements, de reciprocitat, d'intercanvi de sabers, de mediació, de parlar i escoltar, poden ser articulades a través del concepte *dispositiu invers*, aplicable a alguns dels projectes que s'articulen en aquest tipus de pràctiques artístiques que es duen a terme en un context o espai determinat. Per exemple, dos dispositius inversos són el micròfon i l'altaveu, el primer recull so i el transforma en electricitat i el segon transforma l'electricitat en so. A aquests equips se'ls anomena *transductors*. Un transductor és un dispositiu capaç de transformar o convertir un determinat tipus d'energia d'entrada en una altra diferent a la sortida. De fet aquest és el símil utilitzat per Antonio Collados i Javier Rodrigo en el projecte referit anteriorment. Un terme que s'utilitza també en la teoria de les xarxes socials, que actua com a disparador, catalitzador de canvis socials i multiplicador que propicia l'intercanvi de coneixements, noves formes de treballar entre els implicats i obre noves possibilitats de transformació⁶.

Un altre concepte similar al dels "dispositius inversos" és el "d'accions reversibles", utilitzat en unes jornades organitzades per ACVic el 2008 sobre experiències que interrelacionen pràctiques artístiques, processos educatius i espai social, que posteriorment va ser recopilat en format de publicació⁷. El concepte "accions reversibles" fa referència a la noció de reversibilitat entesa com la condició en què tots els elements que actuen són presents en diferents graus de dependència

⁶ <http://transductores.net>

⁷ Parramon, Ramon, Rodrigo, Javier. Coord. *Accions Reversibles. Art, Educació, Territori*. ACVic, Centre d'Arts Contemporànies. Vic, 2009

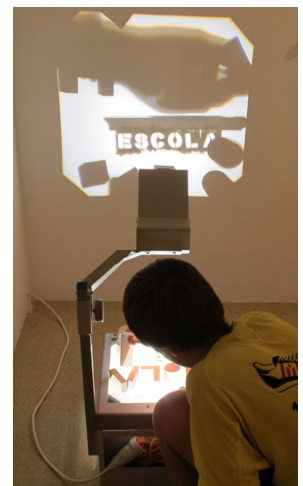
recíproca. En aquest cas, són pràctiques artístiques que incideixen en l'espai social mitjançant el desenvolupament d'accions educatives, en què subjau el propòsit d'incidir en el context però en el que la pròpia pràctica també es veurà afectada per l'entorn o els agents implicats. L'objectiu és impulsar projectes en l'àmbit de les pràctiques artístiques contemporànies que es posin en relació directa amb la ciutadania a través de l'espai públic, l'espai educatiu o el treball social aplicat a contextos específics.

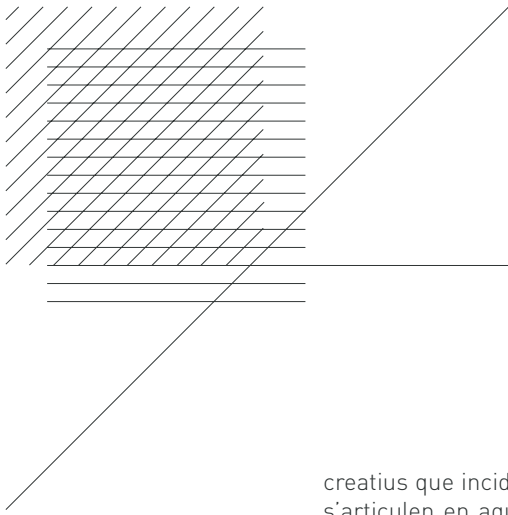
L'artista com a dinamitzador, catalitzador, mediador, és una idea recurrent que és sovint utilitzada per un tipus de pràctiques que provenen de l'àmbit de l'art i que busquen legitimar-se en un espai que no els és natural, ja que per si mateixes pertanyen més a l'esfera de la mediació sociocultural i en el qual les accions educatives juguen un paper important. Es refereix a un tipus de projectes que requereixen desplegar-se a llarg termini, on és convenient que artistes, mediadors o educadors generin equips de treball, en els quals s'estableixi una confiança amb ciutadans, grups o individus que viuen o treballen en el territori d'actuació. No obstant això algunes causes poden ser desfavorables per a la seva implementació; per exemple, la circumstància que l'àmbit artístic i el socioeducatiu pertanyen a institucions que no sempre són permeables entre elles, una altra causa pot ser la manca de finançament, quan el pressupost és escàs es facilita que l'artista assumeixi una *multitasking*. Això debilita que s'articuli un treball en equip, basat en la cooperació i en la distribució de tasques. Un altre element és la tensió existent entre els temps i els ritmes, és important cuidar els diferents moments del pre, el durant i el post. Les accions programades a llarg termini requereixen d'una presència prolongada en el lloc i cuidar les relacions generant espais de reciprocitat, tots ells elements necessaris per a crear interfícies que permetin l'activació de propostes creatives basades a compartir metodologies, eines i establir una xarxa de connexions i projectes que facilitin la seva continuïtat en el territori. El treball educatiu és un treball a llarg termini, de construcció d'aquestes articulacions o relacions socials abans, durant i després del projecte, és un temps diferent de l'espectacularització i festivalització celebratòria de la cultura.

? + Fins a quin punt les institucions donen suport a projectes amb una perspectiva de treball a llarg termini? En quina mesura elles poden, han o volen assumir el paper de mediació de manera interna? En un moment de reajustaments econòmics, com es justifiquen aquestes activitats finançades en major part per fons públics? Quins serien els indicadors d'impacte social que permetin avaluar aquest tipus de pràctiques? Existeix una tensió entre entendre aquest tipus de pràctiques com un servei públic o plantejar-les des d'una lògica de recerca i experimentació?

Dispositius de codi obert

Una de les experiències contemporànies que més clarament ha provocat transformacions en el context social, polític i cultural, és el conjunt de pràctiques que construeixen eines i programari de codi obert. Un mecanisme basat en el fet de compartir els resultats i els processos, i on els èxits aconseguits per un grup o un individu, són alhora punts de partida per a altres. Una successió encadenada d'elements en què es barreja la creativitat, l'habilitat i la producció material, construïda i consumida des de l'experiència compartida, generant comunitat d'usuaris i fins i tot instituint-se com a moviment social. Un dels elements pensats directament per a l'usuari, que permet la generació de continguts i que es basa en l'experiència col·lectiva és el wiki. Un lloc web que permet la creació i edició de qualsevol nombre de pàgines web interconnectades entre elles, que comparteixen un llenguatge comú i que facilita l'accés i el control col·lectiu. Des d'aquesta perspectiva compartida, es planteja la translació a l'espai urbà, on eines, tàctiques i pràctiques col·lectives autogestionades poden ser aplicades a la construcció de projectes

creatius que incideixen en les dinàmiques socials de la ciutat. Alguns d'aquests dispositius mòbils s'articulen en aquesta opció de node, per tal de crear noves estratègies compartides que poden modificar el context social i cultural.

Institució art i institució educativa

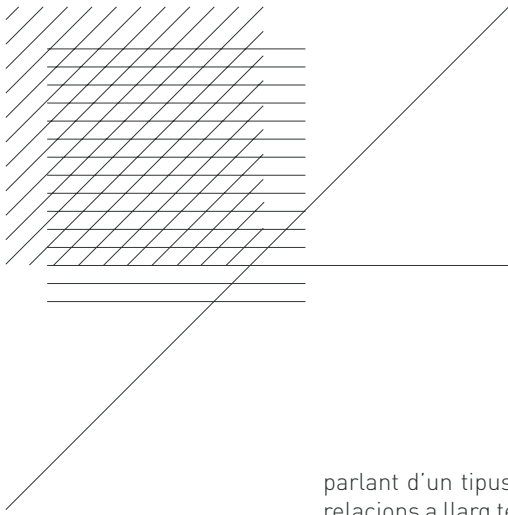
És evident que existeixen un tipus de pràctiques que interrelacionen l'artístic, l'educatiu i l'acció a l'espai social. Aquest tipus de pràctiques han estat incorporades en els espais institucionals, tant artístics com educatius. De vegades les relacions entre ambdós poden estar basades en instrumentalitzacions mútues, però això també és legítim en un espai de negociació que respon a unes expansions dels seus límits i a unes necessàries connexions amb el social. Mentre la institució educativa (en termes generals) està realitzant un gir exponencial cap a l'empresa, sembla que la institució art tendeix a seguir expandint els seus límits d'acció en diferents direccions. Quan aquests límits envaeixen el territori educatiu, pot sorgir el dubte de si els fins són únicament per a una legitimació social o responen a una nova lògica de producció. Les relacions entre institució art i institució educativa s'han de fer des de l'àmbit de la investigació, producció, debat i no només des del de l'exhibició, si el que es persegueix és introduir noves dinàmiques. Habitualment els centres d'art tenen un enfocament que exigeix uns resultats concrets (exhibibles, publicables) que no coincideixen amb els objectius processuals, experienciables de l'educatiu, que al seu torn està allunyat de produir representacions. També passa que els tècnics culturals en l'àmbit de l'educatiu no tenen reconeixement ni temps per dedicar a la producció de reflexió i coneixement sobre el seu treball. Quan es posen en marxa projectes que posen en relació l'esfera artística o l'educativa s'ha de tenir en compte els objectius propis de cada àmbit i els comuns. Diferents temps, diferents processos, diferents resultats poden, en un moment donat, sintetitzar, conceptualitzar i formalitzar a partir d'unes maneres de fer multiplicats per la pròpia interrelació. Al seu torn, des de cada àmbit, es pot donar compte dels objectius específics pels quals s'ha activat una pràctica complexa, que aglutina diferents perfils i participants.

? + Per a què es proposa la relació entre l'esfera educativa i l'artística? A qui, amb qui s'està establint aquesta relació? Són els objectius de la institució artística i la institució social els mateixos? Com es transforma un projecte quan transita de l'artístic al social (o viceversa)? Com es reproduceix o recrea? Són les institucions culturals el braç executor de les organitzacions socials?

Mecanismes de porositat

Aquest tipus de treballs que combinen elements artístics i educatius que incideixen en l'espai social vénen mitjançats per aspectes relacionals que s'estableixen amb individus, grups o comunitats (sociabilitat) i els elements propis d'especificitat del lloc (simbòlics, històrics o temàtics). Estem

parlant d'un tipus de projectes fonamentats en processos, que en alguns casos aspiren a establir relacions a llarg termini amb el context en el qual s'activen, que produeixen una activitat significativa en termes simbòlics, històrics o temàtics i que es creuen directament amb altres activitats creatives que es duen a terme en el lloc. Perquè qualsevol d'aquestes "pràctiques" es socialitzi és necessari que una comunitat d'usuaris la reproduïxi de forma innovadora. És a dir, que a partir d'un projecte inicialment pilot i desencadenant d'una acció en l'àmbit de l'espai públic, pugui ser apropiat per la ciutadania i reproduït amb noves variacions. Estaríem parlant de l'espai públic com un territori de porositat entre la institució artística, la institució educativa i la ciutadania, un espai que és alhora dins i fora, el lloc on es construeix la comunitat i en el qual pot desprendre's una interacció creativa. Per tant en aquest sentit no estaríem parlant tant d'espectador o usuari com de "ciutadà participant" o "comunitat participant". Les pràctiques estètiques romanen allunyades de la majoria de persones, i les polítiques culturals han promogut massa sovint la construcció de grans palaus o temples de la cultura. Decisions que no han facilitat l'existència de membranes semipermeables que permetin la multidireccionalitat entre les pràctiques estètiques i la vida quotidiana, entre el dins i el fora, entre la producció creativa i la reproducció creativa. Urgeix l'activació de programes que contaminin en múltiples direccions i en aquest sentit tenen un gran paper les pràctiques creatives que incorporen l'educació, l'art, l'activisme i que es desenvolupen en aquest complex concepte que hem determinat a anomenar espai públic.

El desig de canvi social és implícit en moltes de les pràctiques referides anteriorment i hauria de ser explícit en les polítiques culturals, però una cosa que pot accelerar de manera clara aquest procés de canvi és la capacitat de la ciutadania per prendre partit de manera creativa. Davant això les pràctiques artístiques i les educatives poden prendre part mitjançant la seva tradició crítica i fomentant processos que activin mecanismes basats en la creativitat col·lectiva, sempre que ho facin des d'un plantejament d'implicació conjunta i situant-se en un espai de porositat compartida. Els dispositius mòbils són elements formals que participen d'una estratègia d'acció que és i ha de ser molt més àmplia i complexa, poden contribuir a donar visibilitat a aquesta trama tensional de conceptes que hem intentat transmetre a partir d'aquest relat com: fer-reproduir, art-educació, procés-resultat, servei públic-experimentació, articular-desarticular, apropiació-distribució, comunitat pràctica-institució total, *multitasking*-especialització, autoreferencialitat-xarxes, llarg termini-acció directa, autogestió-institucionalització, dins-fora ... Conceptes que referits a la pràctica real no poden plantejar-se com polaritzacions si no a partir de gradacions entre tots dos. Tensions liminals que provoquen desplaçaments tant de la pràctica artística com de l'educativa i que afecten a les estratègies, els processos, els temps, els usos, els públics i que reclamen establir o incrementar mecanismes de porositat institucional entre ambdues pràctiques.

? + Serem capaços d'incrementar la permeabilitat entre les pràctiques artístiques i les educatives? Aconseguiran ambdues una major interacció en l'espai social? Com poden certs projectes incidir en estructures més complexes o institucionalitzades? Quin és el futur que s'ens ofereix en el marc d'un poder controlat pel mercat?

Reconeixement - NoComercial - SenseObraDerivada (by-nc-nd): No es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades.